

Peter Moraw **(1935–2013)**

Peter Moraw był jednym z najważniejszych niemieckich mediewistów drugiej połowy XX wieku¹. Urodził się 31 sierpnia 1935 roku w Ostrawie w Czechosłowacji, skąd w efekcie II wojny światowej jego rodzina przeniosła się do Heidelbergu. Po maturze w 1955 roku podjął na tamtejszym uniwersytecie studia z zakresu historii, germanistyki i filologii łacińskiej. Chociaż ich zwieńczeniem był państwowy egzamin uprawniający do objęcia posady nauczyciela w gimnazjum, P. Moraw nie poszedł drogą kariery nauczycielskiej, lecz pod kierunkiem heidelberskiego mediewisty Fritza Ernsta podjął się napisania rozprawy doktorskiej poświęconej dziejom kolegiaty św. Filipa w Zell w Palatynacie. Ponieważ dziejami tej niewielkiej instytucji kościelnej zaczął się zajmować już w trakcie studiów i miał na miejscu w Heidelbergu dostęp do podstawowego zasobu źródeł do tego tematu, zdołał już w 1961 roku ukończyć swą dy-

¹ Podstawowe informacje na temat biografii i naukowego dzieła Petera Morawa zawierają teksty opublikowane w związku ze śmiercią uczonego: W. Paravicini, Peter Moraw 1935–2013, *Mitteilungen der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Neue Folge* 2, 2013, s. 11–22; F. Rexroth, Peter Moraw (1935–2013), *HZ* 297, 2013, s. 877–880; M. Borgolte, Nachruf auf Peter Moraw, *Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, Jahrbuch* 2013, s. 78 n.; S. Tebruck, Zum Tod von Prof. Dr. phil. Dr. h. c. Peter Moraw († 8. April 2013), w: *Stand und Perspektiven der Sozial- und Verfassungsgeschichte zum römisch-deutschen Reich. Der Forschungseinfluss Peter Moraws auf die deutsche Mediävistik*, red. Ch. Reinle, Affalterbach 2016, s. 11–13; dobry wgląd w przebieg naukowej kariery Petera Morawa i jego dorobek daje zestawienie opublikowane w dziele: *Der Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte 1951–2001. Die Mitglieder und ihr Werk. Eine Bio-bibliographische Dokumentation*, opr. J. Schwarz, wyd. J. Petersohn, Stuttgart 2001, s. 283–294; najbardziej do tej pory gruntownym całościowym przedstawieniem sylwetki Petera Morawa jest natomiast obszerny naukowy biogram uczonego w niemieckiej Wikipedii: (https://de.wikipedia.org/wiki/Peter_Moraw, dostęp: 26.10.2021); w polskim piśmiennictwie naukowym Peter Moraw doczekał się niedawno krótkiej noty biograficznej w dziele: *Powojenna mediewistyka niemiecka*, wybór i opr. J. Strzelczyk, A. Krawiec, tłum. E. Płomińska-Krawiec, A. Krawiec, Poznań 2017, s. 605; o kierunkach badawczych zainteresowań Petera Morawa dobre pojęcie daje jubileuszowy tom zawierający wybór prac uczonego: *Über König und Reich. Aufsätze zur deutschen Verfassungsgeschichte des späten Mittelalters*. Herausgegeben von Rainer Christoph Schwinges aus Anlaß des 60. Geburtstags von Peter Moraw am 31. August 1995, Sigmaringen 1995; dla oceny naukowej sylwetki Petera Morawa bardzo ważny jest również wybór prac uczonego poświęconych historii uniwersytetu: *Gesammelte Beiträge zur deutschen und europäischen Universitätsgeschichte. Strukturen – Personen – Entwicklungen*, Leiden–Boston 2008 (tamże na s. 603–606 zestawienie publikacji Petera Morawa z zakresu dziejów uniwersytetu); z kolei pierwszą próbą pogłębionego spojrzenia na poszczególne wątki badań uczonego i próbą oceny jego wpływu na niemiecką mediewistykę jest wspomniany już wyżej tom: *Stand und Perspektiven der Sozial- und Verfassungsgeschichte zum römisch-deutschen Reich. Der Forschungseinfluss Peter Moraws auf die deutsche Mediävistik*, wyd. Ch. Reinle, Affalterbach 2016.

sertację i uzyskać na jej podstawie stopień doktora². Pozwoliło mu to objąć posadę asystenta w Seminarium Historycznym uniwersytetu w Heidelbergu, z którą to uczelnią pozostał instytucjonalnie związany jeszcze przez całą dekadę. Okres ten wykorzystał na napisanie rozprawy habilitacyjnej, na podstawie której uzyskał w 1971 roku stopień doktora habilitowanego w zakresie historii średniowiecznej i nowożytnej³. W pracy tej obrał P. Moraw zupełnie nowy w stosunku do doktorskiego etapu swojej kariery obszar badawczy, zajął się bowiem mechanizmami funkcjonowania monarchii w późnośredniowiecznych Niemczech, skupiając się przede wszystkim na analizie składu i rotacji elit monarchii w okresie panowania Karola IV i Ruprechta z Palatynatu⁴. Badania te miały przełomowy dla uczonego charakter, gdyż na trwałe zdefiniowały jego naukowy profil. Swjej obejmującej 1000 stron maszynopisu rozprawy habilitacyjnej nie opublikował jednak Moraw ani wówczas, ani później, choć do wódnie nosił się z takim zamiarem⁵.

Bezpośrednio po habilitacji Peter Moraw przeniósł się na krótko do Darmstadt, by objąć zastępstwo na katedrze historii średniowiecznej tamtejszej Wyższej Szkoły Technicznej. Krótkim epizodem w jego karierze okazała się także otrzymana w 1972 roku profesura na katedrze historii ogólnej i nauk pomocniczych historii na uniwersytecie w Bielefeld, gdyż jeszcze w tym samym roku przyjął wystosowane doń przez Uniwersytet Justusa Liebiga w Gießen powołanie na katedrę historii średniowiecznej, niemieckiej historii regionalnej oraz historii gospodarczej i społecznej, na której został następcą Františka Grausa⁶. Heskiej uczelni pozostał wierny aż do przejścia na emeryturę w 2003 roku, odrzucając w międzyczasie powołania na katedry w Düsseldorfie, Trewirze i Tybindze⁷.

W niemieckiej nauce stał się Peter Moraw „człowiekiem-instytucją”, uczestnicząc w różnych okresach życia w pracach większości liczących się naukowych gremiów ogólnokrajowych i szeregu gremiów regionalnych. Były to m.in. Centralna Dyrekcja Monumenta Germaniae Historica, Komisja ds. Opracowania Regesta Imperii, Komisja Getyńskiej Akademii Nauk ds. Badań nad Rezydencjami, Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte, Komisja Historyczna przy Bawarskiej Aka-

² Zob. E. Bünz, „Begegnung von Kirche und Welt” – Peter Moraw und die Erforschung des weltlichen Kollegiatstifts, w: *Stand und Perspektiven* (jak w przyp. 1), s. 251 nn.; praca ta ukazała się drukiem trzy lata później: P. Moraw, *Das Stift St. Philipp zu Zell in der Pfalz, Heidelberg 1964*; zob. *Der Konstanzer Arbeitskreis* (jak w przyp. 1), s. 283.

³ *Der Konstanzer Arbeitskreis* (jak w przyp. 1), s. 283.

⁴ P. Moraw, *König, Reich und Territorium im späten Mittelalter. Prosopographische Untersuchungen zu Kontinuität und Struktur königsnaher Führungsgruppen*, t. 1: *Bis 1410/1419, Heidelberg 1971* [maszynopis]; za temat tej pracy zob. B. Schneidmüller, *Peter Moraw – Von Heidelberg zur Zeitschrift für historische Forschung*, w: *Stand und Perspektiven* (jak w przyp. 1), s. 71 nn.

⁵ Zob. W. Paravicini, *Peter Moraw* (jak w przyp. 1), s. 19, przyp. 42 oraz 21 n.

⁶ *Der Konstanzer Arbeitskreis* (jak w przyp. 1), s. 283; F. Rexroth, *Peter Moraw* (jak w przyp. 1), s. 879; S. Tebruck, *Zum Tod* (jak w przyp. 1), s. 11.

⁷ F. Rexroth, *Peter Moraw* (jak w przyp. 1), s. 879; zob. W. Paravicini, *Peter Moraw* (jak w przyp. 1), s. 20, gdzie informacja o pięciokrotnym odrzuceniu przez Petera Moraw propozycji objęcia katedr na innych uniwersytetach.

demii Nauk czy Berlińsko-Brandenburska Akademia Nauk⁸. Peter Moraw należał też do kręgu współwydawców *Lexikon des Mittelalters* i był współzałożycielem oraz wieloletnim redaktorem ważnego czasopisma „Zeitschrift für historische Forschung”, którego pierwszy numer ukazał się w 1974 roku⁹. Sformułowana przez pięcioosobową grupę założycieli linia tego periodyku miała się opierać na dwóch filarach – dążeniu do przezwyciężania utrwalonych nawyków odrębnego traktowania późnego średniowiecza i wczesnej nowożytności oraz nowej periodyzacji dziejów powszechnych w okresie postantycznym, zgodnie z którą średniowiecze rozpadło się na dwa okresy. Pierwszy został nazwany okresem „archaicznym” i miał się kończyć w XI–XII wieku, zaś drugi okresem „staroeuropejskim” i miał obejmować stulecia od XII do przełomu XVIII i XIX¹⁰. W swoich własnych badaniach Peter Moraw poruszał się zasadniczo w ramach tego ostatniego okresu, koncentrując się na dziejach Niemiec w wiekach XIV i XV, dla których zachował zaczerpnięte z tradycyjnej periodyzacji określenie późnego średniowiecza.

Tym, co w niemieckiej historii późnego średniowiecza stanowiło dla Petera Morawa nieodmiennie zagadnienie o centralnym znaczeniu, było funkcjonowanie Rzeszy jako przestrzeni polityczno-ustrojowej. Uczonego interesowały takie kwestie, jak mechanizmy sprawowania władzy przez niemieckich królów i cesarzy, rola dworu w sprawowaniu władzy, mechanizmy wyłaniania i funkcjonowania elit władzy, relacje pomiędzy monarchią a poszczególnymi terytoriami Rzeszy, wreszcie kształtowanie się i funkcjonowanie sejmu Rzeszy¹¹.

Fundamentalne pytanie, jakie przenikało badaniom Petera Morawa nad tymi kwestiami, dotyczyło kwestii ciągłości bądź też jej braku (*Kontinuität/Diskontinuität*) w funkcjonowaniu niemieckiej monarchii w późnym średniowieczu, stanowiącej w opinii uczonego „najważniejszy czynnik historii Rzeszy” w tym okresie¹². Pytanie to legło już u podstaw pracy habilitacyjnej Morawa i wybrzmiewa w szeregu częściowych studiów uczonego, wyrastających z prowadzonych wówczas badań. Jednym z nich jest obszerne studium na temat dostojników dworskich i doradców króla Ruprechta z Palatynatu, władcy, któremu obok Karola IV Luksemburskiego po-

⁸ Zob. Der Konstanzer Arbeitskreis (jak w przyp. 1), s. 284 n.; por. S. Tebruck, Zum Tod (jak w przyp. 1), s. 12; zob. też C. Märtl, Peter Moraw als Zentralkdirektor der Monumenta Germaniae Historica, w: Stand und Perspektiven (jak w przyp. 1), s. 15 nn.; P.-J. Heinig, „Mittelfristig sollten alle RI-Dateien vernetzt sein, so daß man neue Fragen stellen kann”. Die konzeptionelle Bedeutung der „Regesta Imperii” für Peter Moraw, w: Stand und Perspektiven (jak w przyp. 1), s. 26 n.; W. Paravicini, Residenz, Hof, Dynastie. Peter Moraw in der Arbeit der Residenzen-Kommission, w: Stand und Perspektiven (jak w przyp. 1), s. 33 nn.; Th. Zotz, Peter Moraw und der Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte, w: Stand und Perspektiven (jak w przyp. 1), s. 43 nn.

⁹ Zob. B. Schneidmüller, Peter Moraw (jak w przyp. 4), s. 65 nn.

¹⁰ Tamże, s. 68.

¹¹ Zob. P. Moraw, Über König und Reich (jak w przyp. 1), passim.

¹² Charakterystyczny dla tego aspektu zainteresowań Morawa jest artykuł: P. Moraw, Gedanken zur politischen Kontinuität im deutschen Spätmittelalter, w: Festschrift für Hermann Heimpel zum 70. Geburtstag, t. 2, Göttingen 1972, s. 45–60; tekst ten ukazał się również w języku polskim: Uwagi na temat ciągłości politycznej w późnośredniowiecznych Niemczech, w: Powojenna mediewistyka (jak w przyp. 1), s. 264–281.

święcił Moraw najwięcej uwagi w całej swojej naukowej twórczości¹³. Uczony zwracał tam uwagę na swego rodzaju instytucjonalne zapóźnienie niemieckiej monarchii w stosunku do monarchii zachodnioeuropejskich i idący z nim w parze deficyt źródeł mogących pozwolić na wniknięcie w mechanizmy jej funkcjonowania¹⁴. Jako odpowiedź na ten problem zaproponował skupienie uwagi na ludziach stanowiących zaplecze władzy królewskiej, czemu miało służyć szerokie zastosowanie metody prozopograficznej¹⁵. Podjąwszy tego rodzaju badania nad grupą dworskich dostojników i członków rady króla Ruprechta, Moraw stawiał pytania o proveniencję członków tych grup, przyjmując jako kluczowe kryterium ich pochodzenie z rodowego terytorium władcy bądź też spoza niego. Analizował również wewnętrzne zróżnicowanie obu grup pod kątem udziału w nich osób świeckich i duchownych. Przede wszystkim zaś interesowało go to, czy osoby skupione wokół Ruprechta z Palatynatu w okresie jego królewskich rządów były powiązane z monarchią także wcześniej i później. W efekcie jako grupę, z której przede wszystkim rekrutowali się „nosiciele ciągłości monarchii” (*Träger königlicher Kontinuität*), identyfikował wywodzących się spoza rodowego terytorium Ruprechta doradców świeckich i duchownych, wśród których podkreślał przewagę przedstawicieli frankońskiej wyższej szlachty, dostrzegając we wspomnianej grupie również dostojników kancelarii, profesorów uniwersytetu w Heidelbergu i przedstawicieli wyższego duchowieństwa¹⁶.

Wychodząc od pytania o siły zapewniające ciągłość niemieckiej monarchii w późnym średniowieczu, Moraw poddał kompleksowej analizie również personel kancelarii oraz grupę dworskich kapelanów Ruprechta z Palatynatu¹⁷. Interesowało go ponadto, w jakim stopniu można w tym okresie uważać wielkie południowoniemieckie mieszczaństwo za podporę monarchii¹⁸.

W zastosowanej przez siebie w badaniach nad otoczeniem króla Ruprechta metodzie prozopograficznej dostrzegał Moraw potencjał wyjaśniania ogólniejszych mechanizmów funkcjonowania niemieckiej monarchii późnego średniowiecza. Stanowisku temu dał wyraz w artykule, jaki opublikował w drugim numerze współredagowanego przez siebie czasopisma „Zeitschrift für historische Forschung”¹⁹. Uczony zwrócił tam uwagę na dwa aspekty użyteczności metody prozopograficznej: po pierwsze mogła ona służyć lepszemu zrozumieniu znanych już instytucji ustrojowych późnośredniowiecznej Rzeszy, po drugie zaś mogła odsłaniać ukryte dotąd mechanizmy rządzące funkcjonowaniem wspomnianych instytucji²⁰. Jako egzem-

¹³ Tenże, Beamtentum und Rat König Ruprechts, *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins* 116 (Neue Folge 77), 1968, s. 59 nn.

¹⁴ Tamże, s. 60 nn.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże, s. 126.

¹⁷ P. Moraw, Kanzlei und Kanzleipersonal König Ruprechts, *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 15, 1969, s. 428 nn.

¹⁸ Tenże, Deutsches Königtum und bürgerliche Geldwirtschaft um 1400, *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 55, 1968, s. 289 nn.

¹⁹ Tenże, Personenforschung und deutsches Königtum, *Zeitschrift für historische Forschung* 2, 1975, s. 7 nn.

²⁰ Tamże, s. 9.

plifikację pierwszej z tez przywołał Moraw kwestię tytułatury królewskich kancleży, zwracając uwagę na fakt, iż w tytułaturze tej trudno dostrzec odzwierciedlenie abstrakcyjnej idei państwa–Rzeszy, ale że akcentuje ona personalny charakter związków pomiędzy dostojnikami a władcą względnie podkreśla ich związek z dworem władcy²¹. Moraw zarzucał nowożytnej historiografii niedostrzeganie tego fenomenu, widząc w tym efekt postrzegania średniowiecznej rzeczywistości przez pryzmat ustrojowych realiów nowoczesnego państwa XIX–XX wieku (*Anstaltsstaat*). Skutkiem tego miało być przypisywanie przez historiografię średniowiecznym instytucjom obcej im treści, a także niezauważanie przez nią tych średniowiecznych instytucji, które nie miały kontynuacji w epoce nowożytnej²².

Drugim podniesionym przez Moraw w omawianym tekście aspektem użyteczności metody prozopograficznej z punktu widzenia badań nad niemieckim późnym średniowieczem były płynące z wykorzystania tej metody możliwości identyfikacji nieformalnych, ale mających cechy znacznej trwałości grup, które stanowiły w tej epoce podporę władzy monarszej (*königsnahe Personenverbände*) i determinowały funkcjonowanie dworu monarchy, jedyne w istocie organu władzy monarszej w późnośredniowiecznej Rzeszy²³. Ta sama metoda miała pozwalać również na rozpoznanie nieformalnych reguł rządzących relacjami przedstawicieli tychże grup z władcą, które to reguły definiował Moraw jako „trwałe lub odżywające, respektowane przez wszystkich zainteresowanych sposoby postępowania w sferze wspólnotowej”²⁴.

Jednym z pojęć-kluczy, za których pomocą Peter Moraw starał się opisać rzeczywistość ustrojową późnośredniowiecznej Rzeszy, jest pojęcie „bliskości do króla”, używane przez uczonego zarówno w formie rzeczownikowej (*Königsnähe*), jak i przymiotnikowej (*königsnah*). Stanowiło ono element stworzonego przez uczonego modelu funkcjonowania późnośredniowiecznej niemieckiej monarchii, w którym położył Moraw nacisk na kwestię realnych związków władcy z poszczególnymi terytoriami Rzeszy, która z tej perspektywy rozpadała się na szereg stref o różnym znaczeniu dla funkcjonowania władzy królewskiej. Uczony wyróżniał sześć takich stref: (1) terytoria rodowe władcy, (2) terytoria konkurujących z władcą wielkich dynastii (miał tu Moraw na myśli „wielkie” dynastie z triady – Habsburgowie, Luksemburgowie, Wittelsbachowie), (3) terytoria związanych z dworem książąt elektorów, (4) obszary „bliskie królowi” (*königsnahe Landschaften*), (5) obszary „otwarte na króla” (*königsoffene Landschaften*), wreszcie (6) obszary „odległe od króla” (*königsferne Gebiete des Reiches*)²⁵.

Podczas gdy obszary „otwarte na króla” definiował Moraw jako tereny, z którymi władca utrzymywał kontakty, ale które nie spełniały istotnej roli w podtrzymywaniu jego władzy, wskazując jako przykład takiego obszaru dolną Nadrenię, to obszary „bliskie królowi” były przezeń charakteryzowane jako tereny w sposób bliski i trwałe

²¹ Tamże, s. 10.

²² Tamże, s. 10 nn.

²³ Tamże, s. 13 nn.

²⁴ Tamże, s. 13.

²⁵ Tenże, *Franken als königsnahe Landschaft im späten Mittelalter*, *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 112, 1976, s. 124 n.

związane z monarchią, choć nie pozostające pod jej bezpośrednim politycznym wpływem²⁶. Obszarami takimi były w opinii uczonego Frankonia, część Szwabii, środkowa Nadrenia i dorzecze dolnego Menu oraz tereny pomiędzy Soławą a środkową Łabą²⁷. Jako podstawowe kryterium ich „bliskości do króla” wskazywał Moraw istnienie personalnych związków pomiędzy dworem królewskim a elitami tych obszarów, przybierających postać służby dworskiej pełnionej przez przedstawicieli wspomnianych elit bądź też innego rodzaju współpracy z władcą²⁸. Przyjmując taką perspektywę, wskazywał Moraw na fakt, że pomimo formalnie niewielkiego znaczenia określonych obszarów w politycznym systemie Rzeszy, mogły one w istocie odgrywać znaczącą rolę w funkcjonowaniu monarchii poprzez fakt znaczącego udziału ich przedstawicieli w funkcjonowaniu dworu. Jako przykład wskazywał Moraw Frankonię, formułując tezę, że grupa przedstawicieli tamtejszej wyższej szlachty stanowiła najważniejszy pod względem politycznym związek osób (*Personenverband*) stanowiący zaplecze niemieckiej monarchii późnego średniowiecza²⁹.

Wśród absorbujących uwagę Petera Morawa zagadnień związanych z politycznym funkcjonowaniem późnośredniowiecznych Niemiec ważne miejsce zajmowała geneza sejmu Rzeszy³⁰. Także w tym aspekcie Moraw zwracał uwagę na anachroniczny, uformowany pod wpływem nowożytnych wyobrażeń o państwie, sposób pojmowania instytucji sejmu Rzeszy obecny w niemieckiej historiografii³¹. Jako jego przejaw wskazał pomnikową edycję źródeł do dziejów sejmu Rzeszy (*Deutsche Reichstagsakten. Ältere Reihe*), w której jego zdaniem przyjęto nazbyt szeroką definicję sejmu Rzeszy, publikując wiele materiałów źródłowych dotyczących w istocie innej polityczno-ustrojowej instytucji średniowiecznych Niemiec, a przez to zamazując istotę i genezę właściwego sejmu Rzeszy³². Tym, co w opinii uczonego błędnie utożsamiano z instytucją sejmu Rzeszy, była w pierwszym rzędzie utrwalona instytucja zjazdu dworskiego (*Hoftag*), stanowiącego podstawową w średniowieczu płaszczyznę politycznej interakcji władcy i poddanych, opartą nie na abstrakcyjnej idei państwa-Rzeszy, ale na związkach natury personalnej³³. W opinii Morawa właściwy sejm Rzeszy jako odrębny byt ustrojowy („Mit- oder auch Gegenspieler des Königtums”³⁴) uformował się dopiero pod koniec XV wieku, zaś jego genezy upatrywał uczony w procesie politycznego upodmiotowienia grupy książąt-elektorów³⁵.

²⁶ Tamże, s. 125 n.

²⁷ Tamże, s. 125.

²⁸ Tamże, s. 126.

²⁹ Tamże, s. 134, 137 n.

³⁰ Tenże, Versuch über die Entstehung des Reichstags (wyd. 1: 1980), w: tenże, Über König und Reich (jak w przyp. 1), s. 207 nn.

³¹ Tamże, s. 218 nn.

³² Tamże, s. 209 nn., 220.

³³ Tamże, s. 221 nn.

³⁴ Tamże, s. 231.

³⁵ Tamże, s. 231 nn.

W kontekście genezy sejmu Rzeszy Peter Moraw interesował się również problemem genezy stanu książąt Rzeszy (*Reichsfürstenstand*)³⁶. W opinii uczonego aż do drugiej połowy XV wieku książęta Rzeszy stanowili na tyle luźną, wewnętrznie zróżnicowaną i niewykazującą cech politycznej podmiotowości grupę, że nie można w tym okresie mówić o stanie książąt Rzeszy³⁷. Miało się to zacząć zmieniać dopiero od około 1470 roku wraz z krystalizowaniem się nowej formy ustroju Rzeszy, którą nazywał Moraw „zinstytucjonalizowanym dualizmem” (*institutionalisierter Dualismus*), a której istotę stanowiło uzyskanie przez stany statusu drugiego obok monarchii politycznego czynnika w Rzeszy³⁸.

Ukształtowanie się „zinstytucjonalizowanego dualizmu” stanowiło kluczowy element dotyczącego Rzeszy jako przestrzeni polityczno-ustrojowej zjawiska, dla którego ukuł Moraw trudną do adekwatnego przetłumaczenia na język polski nazwę *Verdichtung* (w rozszerzonej wersji: *gestaltete Verdichtung*)³⁹. Proces owej „kondensacji” względnie „zorganizowanej (?) kondensacji” umieszczał Moraw w wieku XV, a za jego istotę uważał dokonujący się w ramach Rzeszy rozrost politycznych i strukturalnych powiązań, skutkujący uzyskaniem przez Rzeszę większej spójności. W wypadku władzy monarszej przejawami „kondensacji” były dla uczonego wzrost roli prawa jako fundamentu panowania oraz wzrost monarszego fiskalizmu. Z kolei po stronie stanów za przejaw „kondensacji” uważał Moraw ich konsolidację polityczną, której zwieńczeniem miało być powstanie sejmu Rzeszy⁴⁰. Jako czynniki stymulujące proces „kondensacji” Rzeszy uczony wskazywał, z jednej strony, stojące przed tą ostatnią problemy natury politycznej, jak kwestia husycka czy turecka oraz stosunki z Francją i Burgundią, z drugiej zaś strony procesy cywilizacyjne – rozrost warstwy ludzi wykształconych, zwłaszcza w dziedzinie prawa, rozwój powiązań gospodarczych, rozwój środków komunikacji i informacji, wreszcie kształtowanie się świadomości narodowej⁴¹.

Rzeczywistość ustrojowa ukształtowana w wyniku procesu „kondensacji” stanowiła w ujęciu Morawa przezwycięzenie wcześniejszej formy organizacji polityczno-ustrojowej przestrzeni Rzeszy, którą uczony określał mianem „ustroju otwartego” (*offene Verfassung*). Forma ta miała się ukształtować w okresie posztaufijskim i cechować się ograniczeniem do minimum elementów spajających Rzeszę jako byt polityczno-ustrojowy – Moraw wskazywał jako takie instytucję dworu oraz elekcję –

³⁶ Tenze, Fürstentum, Königtum und „Reichsreform” im deutschen Spätmittelalter, Blätter für deutsche Landesgeschichte 122, 1986, s. 117 nn.

³⁷ Tamże, s. 119 nn.

³⁸ Tamże, s. 132.

³⁹ Na temat tego pojęcia zob. G. Schmidt, „Gestaltete Verdichtung” – sechs Thesen, w: Stand und Perspektiven (jak w przyp. 1), s. 177 nn.

⁴⁰ P. Moraw, Königliche Herrschaft und Verwaltung im spätmittelalterlichen Reich (ca. 1350–1450), w: Das spätmittelalterliche Königtum im europäischen Vergleich, red. R. Schneider, Sigmaringen 1987 [Vorträge und Forschungen 32], s. 194 n.

⁴¹ Tamże, s. 194.

miała się również odznaczać dalece ograniczoną partycypacją w funkcjonowaniu monarchii i przewagą lokalnych partykularyzmów⁴².

O znaczeniu, jakie Peter Moraw nadawał konceptom „kondensacji” i „ustroju otwartego” świadczy fakt, że zaproponował je jako klucz interpretacyjny do dzieł późnośredniowiecznych Niemiec w swej monumentalnej syntezie z roku 1985⁴³. Stosownie do swoich preferencji badawczych uczony mocno wyeksponował tam wątek polityczno-ustrojowy, jednak bez szkody dla przedstawienia innych aspektów procesu dziejowego – społecznego, gospodarczego czy kulturowego. Wielce specyficzną cechą tego dzieła jest, jak zwrócono na to uwagę, zdecydowana przewaga ujęcia strukturalnego nad zdarzeniowym⁴⁴. Czyni to owo dzieło wielce wymagającym dla czytelnika, lecz odpowiada generalnej specyfice warsztatu Morawa, w którym analiza mechanizmów procesów dziejowych czy ewolucji struktur, nierzadko wysoce abstrakcyjna, zawsze zajmowała naczelne miejsce.

Ukształtowany pod koniec XV wieku w wyniku procesu „kondensacji” system „zinstytucjonalizowanego dualizmu” nie był w ujęciu Morawa jedyną alternatywą dla systemu „ustroju otwartego”. Próbę stworzenia takowej alternatywy dostrzegał już w wieku XIV, w systemie rządów Karola IV Luksemburskiego, określając stworzony przez tego władcę model panowania mianem „monarchii hegemonicznej” (*hegemoniales Königtum*)⁴⁵. Definiując ów model, odwoływał się Moraw również do pojęcia „monizmu”, mając na myśli utożsamienie w okresie panowania tego władcy postaci monarchy z Rzeszą⁴⁶.

W swoich pracach poświęconych Karolowi IV, wyrastających tak jak prace dotyczące Ruprechta z Palatynatu z badań prowadzonych na potrzeby habilitacji, akcentował Moraw kluczową rolę dworu jako centrum sprawowania władzy. Podobnie jak czynił to w wypadku dworu Ruprechta z Palatynatu, analizował również otoczenie Karola IV pod kątem jego związków z poszczególnymi terytoriami Rzeszy, a także zwracał uwagę na fakt funkcjonowania w nim rozmaitych konstelacji personalnych bazujących na związkach pokrewieństwa i pochodzeniu terytorialnym (*Personenverbände*). Analizował również przestrzenny aspekt panowania Karola IV, kreśląc swego rodzaju mapę kontaktów tego władcy z poszczególnymi częściami Rzeszy, do czego posłużyła mu m.in. analiza ilościowa dokumentów z jego kancelarii. Podejmował wreszcie Moraw kwestię roli odgrywanej w systemie panowania Karola IV przez Pragę i Norymbergę⁴⁷.

⁴² Tamże, s. 194; por. też tenże, *Fürstentum* (jak w przyp. 36), s. 132.

⁴³ Tenże, *Von offener Verfassung zu gestalteter Verdichtung. Das Reich im späten Mittelalter 1250–1490*, Berlin 1985 [*Propyläen Geschichte Deutschlands* 3].

⁴⁴ F. Rexroth, Peter Moraw (jak w przyp. 1), s. 880.

⁴⁵ P. Moraw, *Fürstentum* (jak w przyp. 36), s. 132.

⁴⁶ Tenże, *Königliche Herrschaft* (jak w przyp. 40), s. 193.

⁴⁷ Tenże, *Kaiser Karl IV. im deutschen Spätmittelalter*, HZ 229, 1979, z. 1, s. 1 nn.; tenże, *Vom Raumgefüge einer spätmittelalterlichen Königsherrschaft: Karl IV. im nordalpinen Reich*, w: *Kaiser, Reich und Region. Studien und Texte aus der Arbeit an den Constitutiones des 14. Jahrhunderts und zur Geschichte der Monumenta Germaniae Historica*, red. M. Lindner, E. Müller-Mertens, O. Rader, M. Lawo, Berlin 1997, s. 61 nn.; tenże, *Über den Hof Kaiser Karls IV.*, w: *Deutscher Königshof, Hoftag*

Jakkolwiek problematyka ustroju późnośredniowiecznej Rzeszy stanowiła dominujący wątek naukowych poczynąń Petera Morawa, to w spektrum zainteresowań uczonego mieściły się również inne zagadnienia. Wśród tychże na czoło wysuwa się zdecydowanie kwestia historii uniwersytetu, przy czym w badaniach z tego obszaru nie ograniczał się Moraw do tradycyjnych ram średniowiecza, lecz niekiedy wybiegał daleko w głąb okresu nowożytnego⁴⁸. Interesowała go przede wszystkim historia instytucji uniwersytetu na obszarze późnośredniowiecznej Rzeszy, zaś uczelnią, której poświęcił szczególnie dużo uwagi, był uniwersytet praski, co w sposób oczywisty korespondowało z jego zainteresowaniem epoką i postacią cesarza Karola IV⁴⁹. Poza tym zajmował się Moraw również uniwersytetami erfurckim, heidelberskim, a także krakowskim⁵⁰. Pozostawił po sobie również kilka ujęć o charakterze przekrojowym⁵¹, a nadto monografię i szereg pomniejszych prac na temat swojej giessenskiej *alma mater*⁵².

Przyjęty przez Morawa w odniesieniu do problematyki dziejów uniwersytetu *modus operandi* jest taki sam, jak w przypadku jego badań nad problematyką ustrojową. Także tutaj starał się uczony przede wszystkim analizować mechanizmy i struktury, starając się osadzić dzieje instytucji uniwersytetu w kontekście realiów społecznych, politycznych, ideowych czy szerzej – cywilizacyjnych – epoki, a także w kontekście stosunków przestrzennych. Chociaż interesowały go przede wszystkim dzieje uniwersytetu w Europie Środkowej, przyjmował konsekwentnie jako punkt odniesienia przy ich analizie sytuację uniwersytetu na zachodzie i południu Europy, podkreślając wielokrotnie różnicę pomiędzy stopniem rozwoju uniwersytetu w „starszej” i „młodszej” Europie, do których to pojęć odwoływał się niejednokrotnie w swych rozważaniach. Czynił tak m.in. w swym studium na temat początków uniwersytetu krakowskiego, w którym kwestionował znaczenie roku 1364 jako daty początkowej dziejów krakowskiej uczelni, wskazując na drastyczną rozbieżność pomiędzy postanowieniami aktu fundacyjnego a stanem faktycznym i dowodząc, że tak wczesna geneza uniwersytetu

und Reichstag im späteren Mittelalter, red. P. Moraw, Stuttgart 2002 [Vorträge und Forschungen 48], s. 77 nn.

⁴⁸ Zob. zestawienie odnośnych publikacji uczonego w: P. Moraw, *Gesammelte Beiträge* (jak w przyp. 1), s. 603 nn.

⁴⁹ Tenże, *Die Universität Prag im Mittelalter. Grundzüge ihrer Geschichte im europäischen Zusammenhang*, München 1986 [Schriften der Sudetendeutschen Akademie der Wissenschaften und Künste 7]; tenże, *Die älteste Universität in Mitteleuropa*, w: tenże, *Gesammelte Beiträge* (jak w przyp. 1), s. 79 nn.; tenże, *Die Juristenuniversität in Prag (1372–1419), verfassungs- und sozialgeschichtlich betrachtet*, w: tenże, *Gesammelte Beiträge* (jak w przyp. 1), s. 101 nn.; tenże, *Schlesien und die mittelalterlichen Universitäten in Prag*, w: tenże, *Gesammelte Beiträge* (jak w przyp. 1), s. 159 nn.

⁵⁰ Tenże, *Die ältere Universität Erfurt im Rahmen der deutschen und europäischen Hochschulgeschichte*, w: tenże, *Gesammelte Beiträge* (jak w przyp. 1), s. 207 nn.; tenże, *Heidelberg: Universität, Hof und Stadt im ausgehenden Mittelalter*, w: tenże, *Gesammelte Beiträge* (jak w przyp. 1), s. 295 nn.; w sprawie uniwersytetu krakowskiego zob. niżej przyp. 53.

⁵¹ Tenże, *Aspekte und Dimensionen älterer deutscher Universitätsgeschichte*, w: tenże, *Gesammelte Beiträge* (jak w przyp. 1), s. 3 nn.; tenże, *Einheit und Vielfalt der Universität im alten Europa*, w: tenże, *Gesammelte Beiträge* (jak w przyp. 1), s. 55 nn.

⁵² Tenże, *Kleine Geschichte der Universität Gießen 1607–1982*, Gießen 1982.

byłaby swoistą anomalią na tle dziejów innych uniwersyteckich fundacji w Europie Środkowej i panujących tamże realiów cywilizacyjnych⁵³.

Z tym nurtem badań Petera Morawa wiązało się też zainteresowanie grupą funkcjonujących w późnośredniowiecznych Niemczech uczonych jurystów, które to zagadnienie stanowiło ogniwo łączące problematykę dziejów uniwersytetu z problematyką polityczno-ustrojową⁵⁴. Z zainteresowań wspomnianą grupą wyrósł też wielki projekt badawczy, zapoczątkowany w 1999 roku przez Petera Morawa wspólnie z Rainerem C. Schwingesem z uniwersytetu berneńskiego, mający na celu stworzenie prozopograficznej bazy danych, obejmującej wszystkich niemieckich absolwentów uniwersytetów z lat 1250–1550. W zamiarach swych pomysłodawców owo *Repertorium Academicum Germanicum* miało stać się podstawą do możliwie najpełniejszej charakterystyki niemieckich uczonych późnego średniowiecza i początków nowożytności jako grupy społecznej, z drugiej zaś strony miało dostarczyć narzędzi do oceny roli tej grupy w rzeczywistości późnośredniowiecznych i wczesnonowożytnych Niemiec⁵⁵. W chwili obecnej w owej bazie danych jest już uwzględnionych około 64 tysięcy osób⁵⁶.

Obok omówionych powyżej dwóch głównych nurtów badawczych Petera Morawa można wyróżnić jeszcze inne, jak historia regionalna (*Landesgeschichte*) czy nawiązujące do najwcześniejszego okresu kariery uczonego badania nad kolegiatami. Ponieważ jednak nie rzutują one w istotny sposób na obraz sylwetki naukowej Morawa, nie ma potrzeby bliżej się nimi zajmować. Trzeba natomiast poświęcić chwilę na próbę bardziej systematycznego scharakteryzowania naukowego *modus operandi* niemieckiego uczonego.

Dobrym punktem wyjścia do tego są sformułowane w dość swobodnej konwencji okolicznościowego przemówienia poniższe uwagi Wernera Paraviciniego na temat Petera Morawa. Scharakteryzowawszy najpierw sposób przygotowania przeciętnego historyka do napisania tekstu, obejmujący standardowe kroki, jak zestawienie bibliografii, lekturę literatury i źródeł, wreszcie ułożenie planu, stwierdził Paravicini, co następuje:

W przypadku Petera Morawa wygląda to inaczej: Ten człowiek zastanawiał się. Już wcześniej, długo i intensywnie oraz wciąż na nowo. On ma wyobrażenie o sprawie – niewyrażone w drętwy sposób w stylu „A ja wam powiem”, za każdym razem niezmiennie, lecz stale weryfikowane i wie-

⁵³ Tenze, *Die Hohe Schule in Krakau und das europäische Universitätssystem um 1400*, w: tenże, *Gesammelte Beiträge* (jak w przyp. 1), s. 181 nn.

⁵⁴ Tenze, *Über gelehrte Juristen im deutschen Spätmittelalter*, w: tenże, *Gesammelte Beiträge* (jak w przyp. 1), s. 435 nn.; tenże, *Gelehrte Juristen im Dienst der deutschen Könige des späten Mittelalters (1273–1493)*, w: tenże, *Gesammelte Beiträge* (jak w przyp. 1), s. 465 nn.

⁵⁵ Zob. *Projektskizze: Das Repertorium Academicum Germanicum (RAG). Die Erforschung der Lebenswege der deutschen Gelehrten zwischen 1250 und 1550* (von Rainer C. Schwinges), w: P. Moraw, *Gesammelte Beiträge* (jak w przyp. 1), s. 577 nn.; Ch. Hesse, *Das Repertorium Academicum Germanicum (RAG). Perspektiven zur Erforschung der Gelehrten, ihrer Netzwerke und ihres Wirkens im Alten Reich (1250–1550)*, w: *Stand und Perspektiven* (jak w przyp. 1), s. 56 nn.

⁵⁶ <https://rag-online.org/projekt/projekt> [dostęp 10.11.2021].

lokrotnie zmieniane. Dlatego więc potrafi o każdej porze dnia i nocy wygłosić wykład, albowiem przerobił już problem w głowie, jeśli nie uzyskując odpowiedzi, to przynajmniej znajdując drogę do jej uzyskania⁵⁷.

Wypowiedź ta celnie trafia w charakterystyczny punkt sposobu podejścia do materii historycznej właściwego P. Morawowi. Jest to przewaga pracy koncepcyjnej nad stricte badawczą. Moraw był przede wszystkim analitykiem i interpretatorem zjawisk i procesów, pozostawiając innym budowanie faktograficznych podstaw obrazu przeszłości w drodze szczegółowych dociekań. Dlatego tak relatywnie mało w jego tekstach bezpośrednich odwołań do źródeł, dlatego też nader oszczędnie operują one zdarzeniowym konkretem, koncentrując się na uchwyceniu istoty przedstawianych zjawisk oraz porządkowaniu i systematyzowaniu wiedzy na ich temat, w czym pomagać miał również stworzony przez Morawę specyficzny język opisu późnośredniowiecznej rzeczywistości⁵⁸. Biorąc pod uwagę wszystkie te cechy warsztatu niemieckiego historyka, należy go więc uznać za naukowca nie tylko wybitnego, ale też wysoce oryginalnego.

Peter Moraw pozostał aktywnym badaczem do pierwszych lat po roku 2000, kiedy to ciężka choroba wyłączyła go bezpowrotnie z życia naukowego⁵⁹. Zmarł 8 kwietnia 2013 roku.

W naukowej biografii uczonego możemy poza wspomnianym wyżej studium o początkach uniwersytetu krakowskiego dostrzec także inny polski akcent. Był to wykład gościnny P. Morawa w Instytucie Historii UAM w Poznaniu w latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia⁶⁰.

Maciej Dorna

⁵⁷ W. Paravicini, Peter Moraw (jak w przyp. 1), s. 13 (tłum. M. D.); przytoczony tekst został wprowadzie opublikowany jako wspomnienie pośmiertne o Peterze Morawie, jednak jest to w istocie jedynie uzupełniona wersja laudacji wygłoszonej na uroczystości zorganizowanej z okazji przejścia Petera Morawa na emeryturę w 2003 roku.

⁵⁸ Werner Paravicini zwrócił uwagę również na ten ostatni aspekt naukowego *modus operandi* Petera Morawa, zestawiając w swej laudacji charakterystyczne elementy języka swego kolegi w postaci *Lexicon Petromoravicum*; zob. tamże, s. 15 nn.

⁵⁹ Zob. tamże, s. 21.

⁶⁰ Za zwrócenie uwagi na ten fakt dziękuję Panu Profesorowi Jerzemu Strzelczykowi; bliższych szczegółów wizyty P. Morawa w Poznaniu nie udało się odtworzyć.